

UMCS
INSTYTUT SOCJOLOGII

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Wydział Filozofii i Socjologii
INSTYTUT SOCJOLOGII

Lublin, 7 października 2023

Dr hab. Anna Witeska-Młynarczyk
Instytut Socjologii UMCS
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
e: anna.witeska-mlynarczyk@mail.umcs.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Ewy Rossal: *Sztuka antropologii kulturowej. Przykłady dialogu pomiędzy antropologią kulturową a sztuką* napisanej pod kierunkiem dr hab. Marcina Brockiego

W związku z decyzją Rady Dyscypliny Nauki o Kulturze i Religii Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 21 czerwca 2023 r. o powołaniu mnie na recenzentkę rozprawy doktorskiej mgr Ewy Rossal zatytułowanej *Sztuka antropologii kulturowej. Przykłady dialogu pomiędzy antropologią kulturową a sztuką*, poniżej przedstawiam przygotowaną przeze mnie recenzję.

Przedstawiona do recenzji praca stanowi oryginalny wkład w dokumentację i refleksję dotyczącą działań podejmowanych na styku antropologii i sztuki we współczesnej Polsce. Jest to tematyka mało popularna wśród polskich antropologów, m.in. ze względu na fakt swojej krótkiej historii, ale też niszowy charakter. Unikalne usytuowanie autorki poruszającej się na styku antropologii i sztuki, często jako aktywna uczestniczka opisywanych przez nią artystycznych projektów zaangażowanych, stało się świetnym punktem wyjścia do obserwacji i budowania opowieści o działaniach polskich artystów intelektualnie uwikłanych w zwrot etnograficzny czy też podejmujących otwartą współpracę z antropologami i

Dr hab. Anna Witeska-Młynarczyk
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
tel: +48 81 537 28 34
e-mail: anna.witeska-mlynarczyk@mail.umcs.pl

NIP: 712-010-36-92
REGON: 000001353

antropolożkami. Badania w tym obszarze uważam za niezwykle ważne dla rozwoju refleksji teoretycznej w tym obszarze, a także ze względu na zdolność generowania pytań o przyszłe kierunki opisywanych połączeń i inspiracji oraz ich różne wymiary (etyczny, polityczny czy ekonomiczny). Praca zbiera kluczowe współczesne polskie działania artystyczne rezonujące z manifestem stowarzyszenia Art Utile i zakreśla ramę interpretacyjną, w ramach której możemy rozmawiać o ich charakterze, mocy, zastosowaniach, uwikłaniach. Stąd przedstawiona mi do recenzji rozprawa stanowi ważny wkład w rozwój antropologii sztuki w Polsce.

Rozprawa licząca 209 stron składa się z wprowadzenia, siedmiu rozdziałów, zakończenia, bibliografii i spisu ilustracji. We *Wprowadzeniu* autorka mapuje teren, którym będzie się zajmowała w rozprawie, określa swoje usytuowanie w literaturze przedmiotu oraz w polu badawczym. Jako główny temat pracy wskazuje relacje łączące współczesną antropologię ze sztuką po tzw. zwrocie etnograficznym, w ramach którego artyści zaczęli włączać metody etnograficzne w tok swoich działań, coraz częściej wychodząc ze sztuką, rozumianą jako działanie, w teren. Pierwsze dwa rozdziały – *Sztuka w antropologii: połączenia, inspiracje i zwroty* (1), *Współprace. Relacje. Pułapki* (2) – ustanawiają ramy konceptualne dla późniejszej dyskusji, prezentacji badań etnograficznych i omówienia konkretnych działań artystycznych. Części te opowiadają o historycznym procesie konstituowania się różnych form sztuki zaangażowanej społecznie oraz o zmianach zachodzących w sposobach uprawiania antropologii i sztuki i ich reprezentacji czy wreszcie o podobieństwach i przenikaniu się praktyki etnograficznej i artystycznej oraz o skutkach wynikających z tych spotkań. Ta część pracy prezentuje literaturę przedmiotu, wskazuje na główne zwroty (np. krytyka postkolonialna, zwrot refleksyjny, zwrot etnograficzny) i sposoby ich artykulacji, odwołując się do przykładów z różnych kontekstów geograficznych i kulturowych. Mgr Ewa Rossal

przybliża filozofię uprawiania sztuki rozumianej jako rodzaj praktyki generującej *gęste rzeczywistości etnograficzne*, w które antropolodzy mogą zaangażować się badając rzeczywistość dziejącą się, emergentną. Praca odwołuje się do kluczowych z punktu widzenia tematu tekstów. Dobór literatury oceniam jako trafny, ciekawy i wystarczający.

Wspomniane usytuowanie autorki w pobliżu, a czasem w centrum opisywanych działań artystycznych umożliwiło zbudowanie imponującego terenu badawczego. Składa się na niego szereg rozproszonych działań i projektów, ilustrujących szersze zjawisko zmagania z określaniem działań artystycznych w języku współpracy i obywatelskości, nadaniem im sensów, przedefiniowaniem pracy artystycznej, ale też z próbami jej silniejszego powiązania z rzeczywistością społeczną oraz wpływania za pośrednictwem sztuki na sposoby organizacji świata społecznego (najczęściej tam, gdzie razi niesprawiedliwość czy strukturalne nierówności i wynikające z nich cierpienie). Mgr Rossal wskazuje na swoje zawodowe zaangażowanie w prace Galleria Conitua w San Gimignano oraz Muzeum Etnograficznego w Krakowie jako na doświadczenia budujące jej rozumienie wielorakich współczesnych spotkań antropologii i sztuki. W prezentowanej dyskusji szczególnie zaciękały mnie wątki dotyczące hierarchii ekonomicznych w świecie sztuki, a także przemyślenia dotyczące zmagania z instytucjonalizacją działań kreatywnych. Ważna dla autorki i dla procesu konstrukcji terenu okazała się też współpraca z warszawskim antropologiem Tomaszem Rakowskim w ramach projektu *Wyzwania etnografii twórczej* w latach 2013-2018. Obecność w projekcie zaowocowała systematycznymi, pogłębionymi studiami nad tematem. Związana z powyższym projektem działania podejmowane w ramach EASA Collaboratory for Ethnographic Experimentation (COLLEEX) otworzyły przestrzeń krytycznych dla pracy antropologicznych dyskusji na temat teorii i metod. Własne badania terenowe prowadzone w różnych miastach polski, a także liczne wizyty studyjne, warsztaty, seminaria czy kwerendy

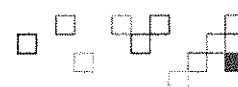
(również zagraniczne – we Włoszech i w Niemczech) pozwoliły autorce zbudować szeroką perspektywę i wgląd w badany obszar. Zaowocowały też świadomością globalnego charakteru nowego sposobu uprawiania sztuki po zwrocie etnograficznym, która nieco przesłoniła możliwość, niezrealizowaną w tej pracy, podjęcia się krytycznej analizy specyfiki konkretnej lokalności t.j. współczesnej Polski. Rozprawa wypełniona jest szczegółowymi opisami polskich projektów. W wielu miejscach rozprawy autorka otwiera dyskusje dotyczące uwarunkowań historyczno-społecznych czy czynników strukturalnych wpływających na sposoby realizacji konkretnych projektów. Uwagi te mają jednak charakter fragmentaryczny, a autorka przyjmuje w pracy nastawienie deskryptywne, a nie krytyczne, co pozostawia pewien niedosyt. Jak wskazywała Claire Bishop w „Sztucznych Piekiłach”, utożsamianie partycypacji z demokracją wydaje się naiwne, a sama partycypacja winna być analizowana zawsze w konkretnych kontekstach, których kształt zależy od dominujących w danym społeczeństwie praktyk społecznych. Jeśli miałabym wskazywać na kierunki rozwoju rozprawy z myślą o jej publikacji, byłoby to: jasne określenie, że tematem pracy jest współczesna Polska, nakierowanie na krytyczną analizę omawianych zjawisk wraz z wyraźniejszym wskazaniem na czynniki strukturalne i konteksty historyczno-społeczne kształtujące konkretne praktyki. Wskazane byłoby też wprowadzenie w ruch, charakterystycznej dla antropologii, analizy porównawczej.

Główne rozdziały przenoszą nas w rzeczywistość konkretnych projektów artystycznych osadzonych w realiach polskich. Rozdział 3 *Nieprzewidywalność na prowincji: tworzenie tożsamości i zadomowienie się* dotyczy realizowanego w Elblągu *Przebudzenia* Karoliny Breguły. Artystka podejmuje pracę interdyscyplinarną nad powstałym w okresie socjalizmu projektem sztuki w przestrzeni miejskiej tworzonej przez współpracujących z robotnikami artystów. Mgr Ewa Rossal szczegółowo analizuje będący częścią *Przebudzenia* projekt *Dom*

Arka Pasożyta. Artysta skupił się na wytwarzaniu „żywej” sceny badawczej. Podjął próbę zamieszkania na skwerze jednego z elbląskich blokowisk, budując, z elementów odnalezionych w okolicy czy uzyskanych od mieszkańców osiedla, dom. Ta część pracy jasno wskazuje na socjalizm, jako na ważne tło polityczno-ekonomiczne współczesnego doświadczenia polskiego miasta czy na charakter samej tkanki miejskiej, którą artyści próbują obrabiać na nowo, ale też na tradycję uprawiania miejskiej sztuki zaangażowanej w Polsce, z którą współcześni artyści pozostają w dialogu. Wątek ten pozostaje jednak w tle i autorka nie podejmuje się jego analizy inaczej niż wskazując na powiązania leżące u podstaw realizowanego przez Bregułę projektu. Ciekawe są natomiast przytoczone fragmenty rozmów z robotnikami, którzy uczestniczyli w produkcji rzeźb w poprzedniej epoce. Jest w tych rozmowach olbrzymi potencjał, bo wprowadzają perspektywę uczestników projektów artystycznych, którzy usytuowani są poza obszarem sztuki czy akademii i mówią o swoich doświadczeniach jednak odrębnym językiem. Moją dużą nadzieją było, że takie głosy zostaną wkomponowane w narrację autorki dotyczącą współczesnych projektów (gdzieniegdzie je słychać, jak np. w przypadku projektów realizowanych przez lubelskie Rewiry). Moim drugim niedosytem odczuwanym względem rozprawy jest to, że w odniesieniu do omawianych projektów, nie słyszymy zbyt wielu komentarzy uczestników czy odbiorców nieuczestniczących w tworzeniu sytuacji badawczo/artystycznych. Dominują głosy artystów, wskazując na wciąż pulsujące asymetrie.

Rozdział 4 - *Etnograficzne site-specific* zawiera opis działań lubelskiej grupy Rewiry, a w szczególności projektu *Dywanik* Moniki Drożyńskiej. Autorka odsłania wielowarstwowość i skomplikowanie działań artystycznych w dzielnicy „za cukrownią”, gdzie ludzie mieszkają w prowizorycznych konstrukcjach bez kanalizacji. Śledzi też efekty działań artystów stawiających swoim akcją cel wywołania zmiany społecznej. Mgr Ewa Rossal sygnalizuje

utopijność takich rozpoznań, ale też z zaciekawieniem przygląda się ich dynamice i uczestnictwie w nich antropologów. Doktorantka pokazuje, jak na realizację działań artystycznych w terenie wpływa także obecność mediów. Autorka dobrze oddaje charakter tego typu pracy - zawsze nie do przewidzenia, w ciągłym ruchu, bez wyraźnego końca.

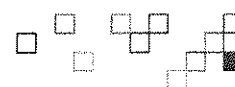
Rozdział 5 – *Wieś. Aktualizacja tematu* przenosi nas z mniejszych miast peryferyjnych w stronę wsi. Jak wskazuje sam tytuł, autorka zaprasza nas do przyjrzenia się projektom, które stanowią próby przeformułowania narracji o polskiej wsi, wpisując się tym samym w szerszy zwrot w humanistyce polskiej oferujący krytyczne spojrzenie na polityczne sposoby konstruowania dominujących reprezentacji wsi polskiej. Analizując wybrane prace Daniela Rycharskiego (pomnik chłopa, muzeum alternatywnych historii społecznych) i Alicji Rogalskiej (piosenka Broniowska, Festiwal Krótkich Filmów Rolniczych) mgr Rossal ilustruje zaangażowanie polskich artystów w krytykę instytucjonalnych narracji m.in. poprzez próbę opowiedzenia współczesnej wsi przez pryzmat jej wewnętrznych wyobrażeń czy też niejako od środka, głosami młodych rolników. Warte zadania wydają mi się pytania o trwałość takich działań. Czy efemeryczność może tutaj być siłą? Jeśli tak, to jak tę siłę społeczną scharakteryzować, jak ją etnograficznie zilustrować?

Rozdział 6 – *Łzy i alkohol. O pułapkach i etyce współpracy artystów z antropologami* skupia się wokół dwóch projektów – *Skup też* Alicji Rogalskiej i Łukasza Surowca realizowany w Lublinie, oraz poznańska *Przychodnia*, której pomysłodawcą był sam Surowiec. Autorka uwypukla tu i tłumaczy pojęcie *eksperymentalnego współdziałania* jako wychodzącego poza ramy sztuki społecznej. Opisując oba projekty i sposoby ich dziania się w świecie społecznym Doktorantka przekonuje nas, że w trakcie ich realizacji doszło do wytworzenia nowej realności życia społecznego, swego rodzaju *efemerycznych wspólnot*, w których zarówno

artyści, antropologowie, uczestnicy projektu, jak i widzowie oraz przechodnie – wpłynęli na scenę spotkania zainicjowaną przez artystę. Oba projekty nawiązują do terenu miasta i żyjących w nich grup defaworyzowanych czy wykluczonych, funkcjonujących na marginesie systemu kapitalistycznego. Szczególnie jednak w trakcie drugie projektu – *Przychodnia*, który angażował bezdomnych alkoholików w swoisty autobiograficzny performans pełniący jednocześnie funkcję tymczasowej pracy zarobkowej, pojawiły się pytania natury etycznej uwidaczniające różne usytuowanie artystów i antropologów. To właśnie uwikłania w rozważania etyczne antropologów zaangażowanych w artystyczne eksperymentalne współdziałanie włączające społeczność o wrażliwym usytuowaniu nadają temu rozdziałowi szczególną moc. Autoetnograficzny opis bycia nagą wobec rzeczywistości uzależniania i bezdomności, które stały się swoistym spektaklem, zaprasza do zadawania kolejnych pytań. Doktorantka unaocznia rozdźwięk, ale w sumie pozostawia wyniki z niego pytania bez odpowiedzi. Warto byłoby jednak poświęcić więcej przestrzeni na rozważania etyczne dotyczące otwartego procesu artystycznego, autonomii artysty i tego jakie ryzyka może nieść ze sobą nieprzewidywalność wpisana w podobne projekty, czyje potrzeby spełnia, jakie są ich moce transformujące i jak je właściwie rozpoznawać. Ze względu na brak jasnych reguł gry i nieprzewidywalność wpisaną w logikę tych działań, wszyscy uczestnicy stają się podmiotami jeszcze bardziej wrażliwymi. Zarządzanie zaufaniem i negocjowanie rezultatów w takich okolicznościach wymaga dużego zaangażowania i kapitału. Pojawiają się kolejne pytania dotyczące asymetryczności i możliwości jej niwelacji czy rozegrania pomiędzy różnych uczestników projektów.

Ostatni rozdział pracy *Ćwiczenia z wyposażania w sztukę wrażliwą społecznie* rozwija narrację wokół prac i projektów Joanny Wawrzeckiej – artystki i academiczki współpracującej ze Świetlicą Krytyki Politycznej z siedzibą w budynku byłych zakładów włókienniczych

Juwenia w Cieszynie. Wybrzmiewa tu hasło demokratyzacji badań społecznych od dawna słyszalne także w innych obszarach np. w badaniach z dziećmi. Zmiana, z jaką mamy tu do czynienia, dotyczy przekształcenia pola władzy w relacji badaczka-badani. „Robić z ludźmi, a nie o ludziach” – proponuje Joanna Wawrzecka, a mgr Rossal śledzi jej prace, tłumacząc je jako formę wielorakiego oporu. Autorka podkreśla trzy kluczowe elementy charakterystyczne dla tej mocno kobiecej i osadzonej w praktyce życia codziennego (szycie, haftowania) para-etnograficznej praktyki artystycznej. Są to: tworzenie jako czasownik, sztuka jako forma antykapitalistycznego oporu wyrażonego poprzez zwolnienie tempa oraz tworzenie narzędzi etnograficznych (w tym wypadku będących nośnikami wielu znaczeń i umożliwiającymi wielorakie wykorzystanie specjalnie projektowanych ubrań) otwierających nowe przestrzenie komunikacji i działania. To tutaj pojawia się też powracające w *Zakończeniu*, ale przewijające się przez całą pracę, pytanie o użyteczność opisanych w rozprawie projektów artystycznych. Doktorantka przywołuje manifest współtworzonego przez kubańską artystkę Tanię Brugerę stowarzyszenia *Arte Util*, w którym w ośmiu punktach autorzy i autorki określają warunki użyteczności projektów artystycznych. Najważniejszym postulatem jest tu przywrócenie sztuki do sfery praktyki społecznej. W końcu autorka odwołuje się także do słów Tomasza Rakowskiego, by podkreślić mniej oczywisty wymiar innowacyjnych działań na styku sztuki i etnografii. Chodzi tu o doświadczenia „przekraczania siebie”, które prowadzi do przebudowywania sposobów myślenia i zawiązywania się nowych punktów nawigacyjnych w ludzkich biografiach – coś, co, według mnie, towarzyszy każdemu uważnemu spotkaniu ludzi dzielących się swoimi historiami na zasadach wzajemności. Na ile więc są to doświadczenia nowe dla antropologii?

Praca wymaga dopracowania redakcyjnego. Zdarzają się powtórzenia dużych części tekstu. W wielu miejscach brakuje kropek, przecinków, często pojawiają się zdania niedokończone,

wyrwane z kontekstu, niegramatyczne, z błędami stylistycznymi. Wpływa to na odbiór pracy, która, pomimo bardzo ciekawej tematyki i imponującego materiału badawczego, sprawia wrażenie miejscami niedbale napisanej.

Mgr Ewa Rossal jest niewątpliwie wrażliwą badaczką, zdolną do rejestrowania mocno zniuansowanego obrazu świata społecznego. Na wyróżnienie zasługują jej kompetencje w zakresie prowadzenia badań etnograficznych. Pod względem warsztatu czytam ją jako dojrzałą badaczkę, w pełni gotową do samodzielnej pracy akademickiej. Ta konkretna rozprawa mogła stać się okazją do bardziej pogłębionej autoetnograficznej refleksji. Być może postawienie pytań dotyczących własnej pozycji w tych badaniach, byłoby dobrym punktem wyjścia do wprowadzenia bardziej krytycznej refleksji dotyczącej usytuowania omawianych form działań artystycznych w ogóle. Jeśli celem pracy było opisanie współczesnego fenomenu społecznego jakim jest przenikanie się antropologii i sztuki – z pewnością został on spełniony. Gdzieś autorka pokusiła się także o wyjaśnienie pojawiających się nowych tendencji czy też próbowała wpisywać je w szersze struktury ekonomiczno-polityczne. Tych refleksji o charakterze krytycznym i analitycznym jest jednak stosunkowo mało. W pracy spodziewałabym się też mocniejszego odstąpienia perspektywy uczestników opisywanych projektów nieprzynależnych do świata sztuki czy akademii. Ważnym pytaniem etnograficznym pozostaje pytanie o to, jaka faktycznie jest ich pozycja w takich projektach, jakie jest ich doświadczenie. Na ile czują oni, że jest ono ich? Czy w ogóle chcą współautorstwa? Na czym polega etyka równości wszystkich i na ile została ona zrealizowana w poszczególnych projektach. W końcu, wracam jeszcze raz do polskość. Omawiane przez autorkę przykłady nie ilustrują jedynie globalnego trendu. Zawiera się w nich specyfika kontekstu etnograficznego, który domaga się odczytania i wy tłumaczenia.

Uwagi dotyczące tego, czego w pracy brakuje, wynikają m.in. z zaciekawienia, jakie praca we mnie wywołała. Głębokie deskryptywne zaangażowanie autorki w wybrany obszar działań artystycznych i społecznych zaprasza mnie do stawiania kolejnych pytań. Z pewnością jest to tekst poruszający, interesujący i warty publikacji. Rozbudowanie warstwy krytycznej w tekście oraz uwaga nakierowana na polskość tych doświadczeń dałyby w moim odczuciu świetny efekt finalny.

Ocena końcowa

Podsumowując, stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska zatytułowana *Sztuka antropologii kulturowej. Przykłady dialogu pomiędzy antropologią kulturową a sztuką* spełnia warunki określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tj. Dz.U. z 2023 r. poz. 42, z późn. Zm.) i wnioskuję o dopuszczenie mgr Ewy Rossal do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora.

Anna Witeska-Młynarczyk

